

ἀλλὰ παρίσταται ὡς κηδεμῶν οὕτως εἰπεῖν τῶν τέκνων τῶν ὑποβαλλομένων εἰς τὴν ὑποχρέωσιν γονέων, ἅτινα ἔχουν φυσικὸν δικαίωμα, ὅπως ζητήσουν παρὰ τῶν γονέων τὴν πνευματικὴν τῶν μόρφωσιν μέχρις ἑνὸς ἐλαχίστου ὁρίου. Ἀλλὰ φυσικὸν δικαίωμα, ἔχουν τὰ τέκνα, ὅπως ζητήσουν παρὰ τῶν γονέων καὶ τὴν ὑλικὴν τροφήν, ἄνευ ἄλλως τε τῆς ὁποίας καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν δύναται νὰ νοηθῆ. Ἐπὶ ταύτης ὅμως ἡ πολιτεία δὲν ἐπεμβαίνει, ταιουτατρόπως δὲ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀδικεῖ, ἀδικεῖ δὲ κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐνῶ εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἀγνοεῖ τοὺς γονεῖς, εἰς τὴν ἄλλην τοὺς ὑποχρεώνει. Διὰ τοῦτο ἐξεφράσαμεν ἀνωτέρω τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ὑποχρεωτικὴ φοίτησις πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶναι συνδυασμένη πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀντίληψιν.

6. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἐγγραφή μαθητῶν. Διὰ νὰ ἐγγραφῆ τις εἰς σχολεῖον τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἔπρεπε κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1834 νὰ ἔχη συμπεπληρωμένον τὸ 5ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, νὰ ἔχη δὲ ἐμβολιασθῆ διὰ δαμαλίδος¹.

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 ὠρίζον ἡλικίαν φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τὸ 6ον ἔτος συμπεπληρωμένον. Τὸ αὐτὸ ἔτος ὠρίζε καὶ ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 καὶ ὁ ΒΤΜΘ' τοῦ 1895. Τοῦναντίον τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 παραδέχοντο ὡς ἔτος ἐνάρξεως πῆς φοιτήσεως τὸ πέμπτον συμπεπληρωμένον, ὡς ἐξῆς δὲ ἐδικαιολόγει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ του ἐκθέσει ὁ Ὑπουργὸς τὸ μέτρον τοῦτο. «Νῦν, προκειμένου καὶ παρ' ἡμῖν νὰ καθορισθῆ τὸ ἔτος τῆς ἡλικίας, καθ' ὃ τὰ παιδιά θὰ ὑποχρεῶνται εἰς φοίτησιν, πρέπει

1. Δ. 4 Ἀπριλ. 1835.—ε' Απαγορεύεται ἡ εἴσοδος εἰς σχολεῖον, διδασκαλεῖον... εἰς ὄλους ὄσους δὲν ἐκβαλον εὐλογίας ἢ δὲν ἐμβολιάσθησαν. Τοῦτο δὲ γνωρίζεται ἀπὸ τὰ ἴχνη τῶν δύο εἰρημένων ἀσθενειῶν ἢ ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κατὰ νόμους τοῦ ἐμβολιασμοῦ μαρτυρίας. Ὅθεν ἅπαντες οἱ προεστῶτες τῶν σχολείων... ὑποχρεοῦνται ὄχι μόνον νὰ μὴ παραδέχωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωστοποιῶσιν ἐκείνους, οἵτινες οὔτε φυσικὰς εὐλογίας εἶχον, οὔτε ἐμβολιασμοῦ μαρτυρικὰ φέρουσιν».

νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἔνεκα τοῦ κλίματος τῆς χώρας ἡμῶν ἢ ἀνάπτυξις εἶναι πρωϊμωτέρα. Τούτου οὕτως ἔχοντας, ἐπιτρέπεται, νομίζομεν, εἰς ἡμᾶς νὰ ὀρίσωμεν ὡς ἔτος ἐνάρξεως τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως τὸ βον ἀρχόμενον, ἀναβάλλοντες αὐτὴν ἐπὶ μόνον τῶν παιδίων, ἐφ' ὧν θὰ ἐβεβαιοῦτο ὀψιμωτέρα τις ἀνάπτυξις τοῦ τε νοῦ καὶ τοῦ σώματος αὐτῶν, ὡς γίνεται τοῦτο καὶ ἐν ἄλλαις χώραις, ἐν αἷς ἔχει γίνεαι ἀποδεκτὸν ἀνώτερον ὄριον ἔτους ἡλικίας πρὸς ἔναρξιν τῆς φοιτήσεως. Τοῦτο δὲ πράττοντες συμμορφούμεθα καὶ πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ὑγειονολογικὴν θεωρίαν, ἥτις δὲν θέλει ἀνεξαίρετον τὸ ἄπαξ καθωρισθὲν ἔτος πρὸς ἔναρξιν τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως, ἂν μέλλῃ αὕτη νὰ μὴ γίνηται αἰτία βλάβης. Τοσαῦτα παρατηρήσαντες περὶ τῆς ἡλικίας, καθ' ἣν δύναται παρ' ἡμῖν ἢ πάντως πρέπει ν' ἀρχηται ἢ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις τῶν παιδίων, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἑτέρου ζητήματος τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἐπιτρέπεται νὰ λήγῃ ἢ ὑποχρεωτικὴ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις. Οἱ λόγοι, οἵτινες καθιστῶσιν ἀναγκαῖον τὸν καθορισμὸν καὶ ταύτης τῆς ἡλικίας εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἐν πρώτοις ἀποφοιτῶντες οἱ μαθηταὶ ἀπὸ τοῦ σχολείου καὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ὑποβάλλονται ἐν αὐτῷ εἰς κοπιώδεις καὶ βαρείας ἐργασίας, αἵτινες δύνανται νὰ παραβλάψωσι τὴν ὑγείαν τοῦ σώματός των, ἂν μὴ τοῦτο ἔχη ἀναπτυχθῆ ἤδη οὕτως ὥστε ν' ἀντέχῃ εἰς τοὺς κόπους τοῦ πρακτικοῦ βίου. Δεύτερον εἰσερχόμενοι οἱ μαθηταὶ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον προώρως, πρὶν ἢ δηλ. ἀποκτήσωσιν ἠθικὴν τινα ὠριμότητα, ἐκτίθενται εἰς ἠθικοὺς κινδύνους, ἅτε στερούμενοι τῆς καθοδηγήσεως τοῦ σχολείου ἐν τε τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκλογῇ καὶ τῇ ἀποφυγῇ τοῦ κακοῦ, ἐν ᾧ χρόνῳ χρήζουσιν ἔτι ταύτης, ὡς μήπω ὄντες ἠθικῶς ὠριμοί. Τρίτον, ἂν μέλλῃ ἢ τοῦ λαοῦ μόρφωσις νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ περιωπὴν, ἀνάγκη πρὸς τοῦτο ἐπαρκοῦς χρόνου, ἵνα κατ' αὐτὸν οἱ πολλοὶ παῖδες κτῶνται τὰς ἀναγκαίας γνώσεις. Ἄν οὔτοι εἶναι πολὺ ὀλίγοι, δὲν εἶναι δυνατόν οἱ μαθηταὶ κατ' αὐτὸν οὐδὲ τὰς ἀναγκαιοτάτας νὰ προσκτῶνται γνώσεις. Νῦν κατώτατον ὄριον τῆς ἡλικίας, καθ' ὃ οἱ μαθηταὶ δύνανται ν' ἀποφοιτήσωσι κεκτημένοι μὲν τὰς ἀναγκαίας

γνώσεις, οὐδένα δὲ διατρέχοντες σωματικὸν ἢ ἠθικὸν κίνδυνον, ὀρίζεται ἐν ταῖς πλείσταις τῶν μνημονευθεισῶν χωρῶν τὸ 14 συμπληρωμένον ἢ ἀπλῶς τὸ 14, ἐν εὐαρίθμοις δὲ πάνυ τὸ 13. Ἡ ὑγειονομολογικὴ καὶ παιδαγωγικὴ θεωρία οὐδὲν ἔχει ν' ἀντεῖπη, ὀριζομένου τοῦ 14 ἔτους συμπληρωμένου ὡς ὀρίου τῆς ὑποχρεωτικῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως. Ἡμεῖς ὅμως, δι' ἐν λόγον ὠρίσαμεν ἀνωτέρω ὡς ἔτος ἐνάρξεως τῆς φοιτήσεως τὸ 6 ἀρχόμενον, διὰ τὸν αὐτὸν ὀρίζομεν καὶ ὡς ἔτος ἀποφοιτήσεως τὸ δωδέκατον συμπληρωμένον¹, ἐξαιρέσιν ποιούμενοι ὡς πρὸς ἐκείνους καὶ μόνον τοὺς μαθητάς, οἵτινες διὰ καθυστέρησιν ἐν τῇ μαθήσει ὑποχρεοῦνται νὰ παραμείνωσιν ἐν τῷ σχολείῳ ἐν ἔτι ἔτος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι καθιεροῦμεν ἡμεῖς οὕτω τὴν ἑπταετῆ δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, συμφωνοῦντες ἐν τούτῳ πρὸς τὸν νόμον τοῦ 1834 καὶ διαφωνοῦντες πρὸς τὸν ἐν ἰσχύϊ ΒΤΜΘ' νόμον, ὅστις ἀταλαιπώρως πάντῃ καὶ κατὰ τυφλὴν ἀπομίμησιν τοῦ ἀλλαχοῦ συμβαίνοντος καθώρισεν ὡς ἔτος ἐνάρξεως τῆς φοιτήσεως τὸ 7».

Τοῦ 1913 τὰ νομοσχέδια ἐπανήρχοντο εἰς τὸ βον συμπληρωμένον ἢ συμπληρούμενον ἐντὸς τῶν πρώτων ἕξ μηνῶν τοῦ ἀρχομένου σχολικοῦ ἔτους. «Τὸ ὄριον τοῦτο—γράφει ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεσις—εἶναι τὸ γενικῶς σήμερον παραδεκτόν, λαμβάνεται δ' ἐν τούτῳ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ σχετικῶς πρωϊμωτέρα ἀνάπτυξις τῶν Ἑλληνοπαίδων. Διαρκεῖ δὲ ἡ ὑποχρέωσις αὕτη γενικῶς μὲν μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οὕτως ὥστε κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων οἱ μαθηταὶ θὰ εἶναι ἐλεύθεροι συμπληροῦντες τὸ 12ον τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἴτε διὰ βραδείαν προσέλευσιν εἴτε διὰ καθυστέρησιν ἐν τινι τάξει εἶναι ἐνδεχόμενον μαθηταὶ τινες νὰ μὴ ἔχωσι φθάσει εἰς τὸ τέρμα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὸ τέλος τοῦ δωδεκάτου ἔτους, διὰ τοῦτο ὀρίζομεν, ὅτι ἡ ὑποχρέωσις διαρκεῖ μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἄλλ' οὐχὶ καὶ πέραν τοῦ 14 ἔτους τῆς ἡλικίας συμπληρωμένου, ὅποτε πᾶς μαθητὴς θὰ εἶναι

1. Σημειωτέον ὅτι τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 ὠρίζον ἑπταετῆ τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν.

ἐλεύθερος νὰ ἀποσυρθῆ τοῦ σχολείου, διότι ἄλλως θὰ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἔχωμεν ἄνδρας φοιτῶντας ἀκόμη εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον».

Τὰς αὐτὰς ἀκρ βῶς μετὰ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 ἀρχὰς παραδέχθη καὶ ὁ νῦν ἰσχύων 4397 νόμος, ἥτοι ἡλικίαν ἐνάρξεως τὸ βον ἔτος συμπεπληρωμένον καὶ ἡλικίαν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως τὸ 14ον συμπεπληρωμένον. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1834 τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀπετελοῦντο ἐξ ἑπτὰ τάξεων. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἴσχυεν ὁ ὑπὸ τοῦ Κοκκῶνη μεταφρασθεὶς ὁδηγὸς τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, τὰ ἐν τοῖς σχολείοις τούτοις διδασκόμενα μαθήματα διηροῦντο ὡς καὶ πρὸ τοῦ 1834 εἰς ὀκτὼ κλάσεις, ἡ πρώτη καὶ τελευταία τῶν ὁποίων ὑποδιηρεῖτο εἰς δύο τμήματα. Εἰς τὰς διαφόρους ταύτας κλάσεις κατετάσσοντο οἱ μαθηταὶ ἀναλόγως τῆς ἰκανότητός των. Ἡ μετάβασις δὲ ἀπὸ τῆς μιᾶς κλάσεως εἰς τὴν ἀνωτέραν δὲν ἐγένετο μετὰ τὴν συμπλήρωσιν ἐνιαυσίου φοιτήσεως εἰς αὐτήν, ἀλλ' εὐθύς ὡς ὁ μαθητὴς ἐκρίνετο ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἰκανὸς νὰ προαχθῆ εἰς τὴν ἀνωτέραν. Οὕτω δὲ συνέβαιεν ὥστε τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἄλλοι μὲν μαθηταὶ νὰ περατώνουν ἐντὸς τετραετίας ἢ καὶ τριετίας, ἄλλοι δὲ πολὺ βραδύτερον. Πρῶτον διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 ὠρίσθη, ὅτι τὰ σχολεῖα, ἐν οἷς διορίζονται πτυχιούχοι ἢ μετεκπαιδευθέντες δημοδιδάσκαλοι, θὰ διαιροῦνται εἰς τέσσαρας ἢ καὶ ἐν ἀνάγκῃ εἰς πέντε τάξεις ἐνιαυσίους, τὰ δὲ σχολεῖα, τῶν ὁποίων οἱ μαθηταὶ δὲν ὑπερβαίνουν τοὺς 50, εἰς τέσσαρας ἐνιαυσίους τάξεις. Ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 ὠρίσε τετραετὴ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἐκάστῃ ἔτους ἀντιστοιχοῦντος πρὸς μίαν τάξιν. Ὁ ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 ἐξαετὴ διὰ τὰ πλήρη καὶ τετραετὴ διὰ τὰ κοινὰ, ὁ 2858 ἀφωμοίωσε τὰ κοινὰ πρὸς τὸν πλήρη καὶ τέλος ὁ ἰσχύων 4397 καθιέρωσε γενικῶς ἐξατάξιον δημοτικὸν σχολεῖον μετὰ ἐξαετῆ φοίτησιν.

Ἡ ἐναρξίς καὶ ἡ λήξις τοῦ σχολικοῦ ἔτους δὲν ὠρίζοντο ἀκριβῶς. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀπὸ 27 Ἰουνίου 1867 ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργείου αἱ θεριναὶ ἐξετάσεις ἔπρεπε νὰ ἐνεργοῦνται ἐντὸς τῆς ἀπὸ 20 Ἰουλίου μέχρις 8 Σεπτεμβρίου χρονικοῦ διαστήματος, μετὰ τὸ

πέρας δ' αὐτῶν νὰ μεσολαβοῦν 15 ἡμέραι διὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Τὸ διάταγμα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 ὥρισεν ὡς ἡμέραν ἐνάρξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους τὴν 1 Σεπτεμβρίου, τὸ δὲ διάταγμα τῆς 5 Μαΐου 1892 εἴκοσιν ἡμέρας μετὰ τὸ πέρας τῶν γενικῶν ἐξετάσεων, ἐνεργουμένων ἐντὸς τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ Ἰουλίου. Κατὰ τὸ Δ. τῆς 23 Αὐγούστου 1896 τὸ σχολικὸν ἔτος ἄρχεται τὴν 16 Αὐγούστου, λήγει δὲ τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Ἰουλίου, ὅτε ἐνεργοῦνται αἱ γενικαὶ ἐξετάσεις. Διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Αὐγούστου 1912 διατάγματος, ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τῶν ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου 1915, 6 Ὀκτωβρίου 1917 καὶ 25 Ἀπριλίου 1922 διαταγμάτων, ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως μὲν τοῦ σχολικοῦ ἔτους ὠρίσθη ἡ ἐπιούσα τῆς τελευταίας Κυριακῆς τοῦ Αὐγούστου, λήξεως δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ὀριζομένη ἐντὸς τοῦ δευτέρου δεκαημέρου τοῦ Ἰουνίου. Τέλος τὸ ἐν ἰσχύϊ διάταγμα τῆς 18 Νοεμβρίου 1929 ὀρίζει, ὅτι τὸ σχολικὸν ἔτος ἄρχεται τὴν 15 Σεπτεμβρίου καὶ λήγει τὴν 30 Ἰουνίου. Τὰ μαθήματα κατ' αὐτὸ ἄρχονται τὴν 1 Ὀκτωβρίου καὶ τελειῶνουν τὴν πρώτην Κυριακὴν τοῦ δευτέρου δεκαημέρου τοῦ Ἰουνίου. Δηλ. κατ' οὐσίαν τὰ μαθήματα διακόπτονται ἀπὸ 16 Ἰουνίου μέχρι τέλους 7)βρίου, ἤτοι ἐπὶ 3 $\frac{1}{2}$ μῆνας. Ἄν εἰς αὐτοὺς προσθέσωμεν τὰς διακοπὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα, τὰς Κυριακάς καὶ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, καθ' ἃς διακόπτονται τὰ μαθήματα, ἀπομένει χρονικὸν διάστημα ὀλιγώτερον τῶν ἐξ μηνῶν πραγματικῶν μαθημάτων. Τὸ διάστημα τοῦτο εἶναι πολὺ μικρὸν καὶ ἐπιβάλλεται ἡ αὐξησίς του. Θὰ ἦτο δυνατὸν τὸ μὲν σχολικὸν ἔτος ν' ἀρχίζη ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου καὶ νὰ λήγη τὴν 15 Ἰουλίου, τὰ δὲ μαθήματα ν' ἀρχίζουν τὴν 16 7)βρίου καὶ νὰ τελειῶνουν τὴν 30 Ἰουνίου.

Κατ' ἀρχὰς τὰ μαθήματα ἤρχιζον τὴν 8 π. μ. τὸν χειμῶνα καὶ τὴν 7 π. μ. μετὰ τὸ Πάσχα. Συμφώνως μὲ τὸ ἐκδοθὲν ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ διατάγματος τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 πρόγραμμα ἡ ἑναρξις καὶ ἡ λήξις τῶν πρὸ καὶ μετὰ μεσημβρίαν μαθημάτων γίνεται μετὰ προσευχῆς. «Κατὰ μὲν τὴν πρωϊνὴν ἑναρξιν ἀνισταμένων πάντων τῶν μαθητῶν, καὶ ποιούντων τρίς τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ἀπαγγέλλεται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἢ ὑπὸ τινος τῶν μαθητῶν εὐκρινῶς

καὶ ἐν καταλύξει τὸ «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς —Βασιλεῦ Οὐράνιε —Κύριε ὁ τοῦ Πανάγιόν Σου Πνεῦμα». Κατὰ δὲ τὴν λήξιν «τὸ Πάτερ ἡμῶν—Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου—Δι' εὐχῶν», ψαλλομένου καὶ τινος καταλλήλου ᾠσματος. Κατὰ τὴν μετὰ μεσημβρίαν ἑναρξιν «Δόξα Σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν, Δόξα Σοι—Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν τῆς ἀληθοῦς Σοφίας». Καὶ κατὰ τὴν λήξιν «Δεῦτε προσκυνήσωμεν—Εὐχαριστοῦμέν Σοι, Κύριε καὶ Θεέ» καὶ ψάλλεται καὶ τὸ σύνηθες ᾠσμα.

Καθ' ἐκάστην Κυριακὴν οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν Σχολείων ἀκροῶνται τῆς θείας λειτουργίας, ὀδηγούμενοι εἰς τὰς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν διδασκάλων των. Τοῦτο ἐκανόνισαν ἐπανειλημμένα ἐγκύκλιοι τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Τὴν 17 Ἰανουαρίου 1853 ἔγραφε σχετικῶς μετὸν ἐκκλησιασμόν τῶν μαθητῶν πρὸς τοὺς Νομάρχας ὁ τότε ὑπουργὸς Σ. Βλάχος· «Γνωρίζοντες ἐκ τε τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πείρας, ὅτι πάσης πολιτείας καὶ κοινωνίας ἡ διάπλασις καὶ ὁ καταρτισμὸς δὲν εὐοδοῦται, ἐὰν δὲ φέρῃ ἐν ἑαυτῇ τῆς θρησκευτικῆς προπαρασκευῆς τὴν ζύμην, ὅποιαιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν ἀπ' ἀρχῆς αἱ τῶν διαφόρων κοινωνιῶν θρησκευτικαὶ δοξασίαι, ὁμολογοῦντες μάλιστα ἀδιστάκτως τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως τὰ θαυμάσια ἐν τῷ περιουσίῳ τοῦ Κυρίου λαῶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τέλους τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ περιπετειῶν, ἐκρίναμεν δίκαιον καὶ εὐσεβὲς καὶ καθῆκον ἡμῶν νὰ προνοήσωμεν κατὰ τὰς σεβαστὰς τοῦ Ἄρχοντος ἡμῶν καὶ Κυρίου ἐφέσεις, ἵνα ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐμβάλλοντες εἰς τὰς τρυφεράς τῆς ὁμοεθνοῦς νεότητος ψυχὰς τὰ θρησκευτικὰ σπέρματα, τῶν ὁποίων οἱ εὐθαλεῖς καὶ ἀγλαοὶ καρποὶ καὶ αὐτὰ καὶ τὴν κοινωνίαν εὐφραίνουσι, διατάττομεν λοιπὸν τὰ ἑξῆς· α) Ἄπαντες οἱ ἐν τῷ καθ' ὑμᾶς νομῷ δημοδιδάσκαλοι, δημόσιοί τε καὶ ἰδιωτικοὶ ἀμφοτέρου τοῦ φύλου, μετὰ μεσημβρίαν ἐκάστου Σαββάτου ὀφείλουσι ν' ἀναγινώσκωσι καὶ ἐρμηνεύωσι τῆς ἐπιούσης Κυριακῆς τὸ Εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶς πρὸς τοὺς ὁμοθρήσκους τῶν μαθητῶν ἐκ τῶν Κυριακοδρομιῶν τοῦ Ν. Θεοτόκη. β). Νὰ συνοδεύωσιν αὐτοὶ τοὺς μαθητάς των κατὰ χορείας ὑπὸ κοσμήτορας εἰς τὸν Ἑσπερινὸν τοῦ Σαββάτου καὶ εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς ἐπιούσης Κυριακῆς. Ὅπου δὲ ὑφίστανται πολλοὶ ἐνοριακοὶ εὐκτήριοι οἴκοι, νὰ διαιρῶσι τοὺς μαθητάς κατ' ἐνορίας καὶ συνοδεύωσιν ἢ

οἱ διδάσκαλοι, ὅπου ἂν ὑπάρχωσι πολλοί, ἢ διὰ τοῦ εὐταξίου, ἢ ἑτέρων εὐτακτοτέρων μαθητῶν διοριζομένων καθ' ἑβδομάδα τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ διαδοχῆς. γ) Μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, ἐπανελθόντων τῶν μαθητῶν εἰς τὸ διδακτήριον, νὰ γίνεται πρὸς αὐτοὺς ἐκ τῶν ἰδίων Κυριακοδρομιῶν ἢ ἠθικὴ ἀνάπτυξις μετὰ τῆς ἀνηκούσης ἐπιτόμου ἐπαναλήψεως τοῦ ἀναγνωσθέντος Εὐαγγελίου. δ) Νὰ κρατῶσιν ἔλεγχον ἀπουσιῶν διὰ τοὺς μὴ ἐκκλησιάζοντας μαθητὰς καὶ πληροφοροῦμενοι ἄρμοδίως τοὺς λόγους τῶν ἀπουσιῶν, νὰ ἐπιβάλλωσι κατὰ τὴν ὁδηγίαν πειθαρχικὰς ποινὰς ἀναλόγους, βραβεύοντες ἐπαξίως τοὺς πειθαρχικοὺς μαθητὰς τε καὶ εὐταξίας. ε) Νὰ διορισθῇ ἄρμοδίως ἐπιτήρησις αὐστηρὰ εἰς ὄντινα τῆς ἐμπιστοσύνης ὑμῶν κρίνητε κατάλληλον περὶ τῆς ἀπολύτου ἐφαρμογῆς τῆς ἐκτελέσεως τῆς παρούσης ἡμῶν διαταγῆς. Πεπειθότες ἀνατίθεμεν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς δόξης καὶ εὐημερίας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ζῆλον ὑμῶν τὴν ἐπιβολὴν τῆς πιστῆς ὑποχρεώσεως τῶν εἰρημένων εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους μετὰ τῆς προσδεκτικῆς νὰ ἴδωμεν τὰ ἐπιθυμητὰ ἀποτελέσματα καὶ ὑποβάλωμεν ἐν δέοντι ἐνώπιον τοῦ Κυριάρχου ἡμῶν, ὅ,τι συντελεστικὸν καὶ ἀπόδειξιν ὅτι ἅπαντες φιλοτιμούμεθα κατὰ τὰς ὑψηλὰς καὶ ἔθνοσωτηρίους αὐτοῦ βουλὰς νὰ συνεισενέγκωμεν εἰλικρινῶς τὸ κατὰ δύναμιν». Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐτηρήθησαν αὐστηρῶς, οὔτε ἡ ἀνωτέρω, οὔτε αἱ ἐπακολουθήσασαι αὐτὴν ἐγκύκλιοι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος τοῦ Ὑπουργείου, ἐν τούτοις, εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰδίως, οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων ὁδηγοῦνται ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῶν εἰς τὰς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τῶρα ἀκόμη.

2. Μαθήματα.—Κατὰ τὸ ἄρθρ. 1 τοῦ νόμου τοῦ 1834 εἰς ἕκαστον δημοτικὸν ἢ τοῦ λαοῦ σχολεῖον ἐδιδάσκοντο τὰ ἑξῆς μαθήματα: Κατήχησις, στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς, ἀνάγνωσις, γραφή, ἀριθμητικὴ, ἢ γνῶσις τῶν κατὰ τοὺς νόμους παραδεδεγμένων σταθμῶν καὶ μέτρων, ἢ γραμμικὴ ἰχνογραφία καὶ ἡ φωνητικὴ μουσικὴ· εἰ δυνατόν δὲ καὶ στοιχεῖα τῆς γεωγραφίας, τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὰ ἀναγκαιότερα. «Ἐκτὸς τούτου θέλουν γίνεσθαι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου δις τῆς ἑβδομάδος σωματικαὶ γυμνασίαι (σωμασκίαι) καὶ θέλει διδά-

σκεσθαι πρακτικῶς ἡ ἀγρονομία, ἡ κηπουρική καὶ κυρίως ἡ δενδροκομία, ἡ βομβυκοτροφία καὶ ἡ μελισσοτροφία. Εἰς κορασίων σχολεῖα θέλει γίνεσθαι γύμνασις εἰς γυναικεῖα ἐργόχειρα. Περὶ διδασχῆς τῆς κατηχήσεως εἰς τοὺς παῖδας θέλει ἀποφασίζει πάντοτε ὁ πατήρ ἢ ἡ μήτηρ εἰς ἔλλειψιν τοῦ πατρός, ἢ ὁ ἐπίτροπος εἰς ἔλλειψιν ἀμφοτέρων». Ἡ κατήχησις, κατὰ τὸ ἀπὸ 5 Ἰουλίου 1834 διάταγμα, ἔπρεπε νὰ διδάσκηται, εἰ δυνατόν, ὑφ' ἐνὸς ἱερέως τοῦ αὐτοῦ δόγματος ὡς οἱ διδασκόμενοι.

Τὰ ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ 1834 μαθήματα εἶναι τοιαῦτα, ὥστε καὶ τώρα ἀκόμη νὰ θεωροῦνται ὡς παρέχοντα πλήρη τὴν στοιχειώδη μόρφωσιν. Δυστυχῶς ὅμως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διδασχῶσι, κυρίως ἔνεκα τῆς ἀνεπαρκοῦς μορφώσεως τῶν δημοδιδασκάλων. Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα περιορίζετο εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ τῶν τεσσάρων πράξεων τῆς ἀριθμητικῆς.

Ἡ πολιτεία προσεπάθει, νὰ ἐπιτύχη ὅπως γίνηται ἡ διδασκαλία πάντων τῶν μαθημάτων, χωρὶς ὅμως νὰ παρέχη καὶ τὰ πρὸς τοῦτο μέσα. Προκειμένου περὶ τῶν γεωργικῶν μαθημάτων, τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 694 τῆς 30 Ἰανουαρίου 1849 ἐγκυκλίου του συνίστα τὰ ἑξῆς: «Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀναγκαιοτέρα εἰς τὸν ἄνθρωπον τέχνη· διότι αὕτη οὐ μόνον χορηγεῖ εἰς αὐτὸν τὴν κυριωτέραν τροφήν του, ἀλλὰ καὶ ἀναπτυσσομένη καὶ βελτιουμένη κατ' ἐπιστήμην γίνεται τροφὸς τῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιομηχανίας, παρέχουσα μικρὰ μέσα πλούτου καὶ εὐδαιμονίας εἰς τὰ ἔθνη. Ἐκ τῆς γῆς καὶ τῶν φυομένων καὶ τρεφομένων ὑπ' αὐτῆς ποριζόμεθα πᾶν ὅ,τι χρήσιμον εἰς θεραπείαν τῶν χρειῶν μας· τὰ εἰς τροφήν ἡμῶν καὶ τῶν χρησίμων εἰς ἡμᾶς ἡμέρων ζώων, τὰ πρὸς ἐνδυμασίαν καὶ ἄλλην χρῆσιν ὅποιανδήποτε κατασκευαζόμενα ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν διὰ τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς ποριζόμεθα ἄφθονα. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι τὴν γεωργικὴν μόνον ἐνόμιζον τέχνην ἀξίαν καὶ πρέπουσαν εἰς ἐλευθέρους ἄνδρας, ὀνομάζοντες αὐτὴν μητέρα καὶ τροφὸν ὄλων τῶν ἄλλων τεχνῶν, τῶν πρὸς πλουτισμὸν καὶ ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ πρὸς εὐπορίαν ἐπιτηδείων.

Καὶ τῷ ὄντι εἰς ὅσα ἔθνη τὴν σήμερον ἡ γεωργία εἶναι τελειοποιημένη, εἰς ἐκεῖνα καὶ αἱ τέχναι καὶ τὸ ἐμπόριον ἀνθοῦσι καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη πλουτοῦσι· ὅπου δὲ ἡ γεωργία εἶναι παρημελημένη, ἐκεῖ καὶ βιομηχανία δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ λαὸς πένεται. Διὰ τὴν τελειοποιηθῆναι δὲ ἡ γεωργία, ὁ λαὸς ὁ πράσων αὐτὴν πρέπει νὰ ὀδηγηθῆναι εἰς τὴν πράξιν τῶν πρὸς τελειοποίησιν αὐτῆς μέσων, διδασκομένων παρὰ διαφόρων ἐπιστημῶν. Ὅθεν, καὶ ὁ νόμος τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψιν ἐπιβάλλει, εἰς τοὺς πρώτους καὶ κυριωτέρους διδασκάλους τοῦ λαοῦ καὶ τὰς στοιχειώδεις γνώσεις, τὰς περὶ γεωργικῆς, οἴου φυτοκομίας, κτηνοτροφίας καὶ ἰδίως βομβυκοτροφίας καὶ μελισσοουργίας, διότι αὗται αἱ δύο ἐφάνησαν μέχρι σήμερον παρ' ἡμῖν δαφιλέστεραι πηγαὶ πλουτισμοῦ καὶ δύνανται νὰ καταστῶσιν ἀφθονοὶ εἰς τοὺς γνωρίζοντας πῶς νὰ τελειοποιήσωσι τὸ προϊόν αὐτῶν κατὰ τὸ ποσὸν καὶ τὴν ποιότητα· ἡ δὲ Β. Κυβέρνησις τοῦτο τὸ χρέος τῶν δημοδιδασκάλων ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ἔσπευσεν ἀπὸ τετραετίας ἤδη καὶ τὸ τῆς γεωργικῆς μάθημα νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ διδασκαλεῖον καὶ εἰς σύνταξιν βιβλίων καταλλήλων νὰ συνδράμῃ πρὸς διδασκαλίαν καὶ ὀδηγίαν τῶν δημοδιδασκάλων, καταστήνουσα εἰς αὐτοὺς εὐχερεστέραν τὴν ἐκτέλεσιν καὶ αὐτοῦ τοῦ χρέους, δι' οὗ μέλλουσι νὰ συντελέσωσι καὶ εἰς τὴν ὑλικὴν εὐπορίαν καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ». Προκειμένου δὲ περὶ τῆς γραμμικῆς ἰχνογραφίας τὸ αὐτὸ Ὑπουργεῖον διέτασσε τὰ κάτωθι διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 8824 τῆς 22 Ὀκτωβρίου 1865 ἐγκυκλίου του· «Μεταξὺ τῶν μαθημάτων ὅσα κατὰ τὸ 1 ἄρθρ. τοῦ περὶ δημοδιδασκαλίας νόμου πρέπει νὰ διδάσκωνται εἰς ἕκαστον δημοτικὸν σχολεῖον συγκαταλέγεται καὶ ἡ γραμμικὴ ἰχνογραφία. Ἄλλ' ἀγνοοῦμεν διατὶ τὸ μάθημα τοῦτο, τόσῳ χρήσιμον καὶ διὰ πάσας μὲν τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, ἰδίως δὲ διὰ τοὺς παῖδας ἐκείνους, ὅσοι μέλλουσι νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς ὅποιονδήποτε βιομηχανικὸν ἐπάγγελμα, ὄχι μόνον δὲν διδάσκεται, ἀλλ' οὔτε κατ' ὄνομα εἶναι γνωστὸν ἐν τοῖς πλείστοις, ἵνα μὴ εἴπωμεν πᾶσι, τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, ἐνῶ καὶ ἐν τῷ διδασκαλείῳ ὑπῆρχεν ὑποχρεωτικὴ ἡ παράδοσις αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ μετεκπαιδευθέντας δημοδιδασκάλους καὶ ὁ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ἐν χρήσει ὀδηγὸς πραγματεύεται περὶ

αὐτοῦ διὰ μακρῶν ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ καὶ βιβλία ἐξεπονήθησαν καὶ ἐξεδόθησαν κανονίζοντα τὴν διδασκαλίαν του. Παραγγέλλομεν ἐπομένως ὑμῖν, ὅσοι δι' ὅποιονδήποτε λόγον παρημελήσατε τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀναγκαιοτάτου τούτου μαθήματος νὰ εἰσαγάγητε ταύτην ἀμέσως ἐν τοῖς σχολείοις, ἃ διέπετε, προσδιορίζοντες τὴν ἀπαιτούμενην πρὸς τοῦτο ὥραν συμφώνως ταῖς διατάξεσι τοῦ ὀδηγοῦ καὶ φροντίζοντες, ὅπως οἱ μαθηταὶ ὑμῶν προμηθευθῶσι τὸ πρὸς τοῦτο χρήσιμον βιβλίον, προαναγγέλλοντες δὲ αὐτοῖς, ὅτι εἰς τὰς γενησομένας ἐξετάσεις ἢ ἄγνοια τοῦ μαθήματος τούτου θέλει παρεμποδίσει τὸν προβιασμόν ἢ τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν».

Μεγάλην σημασίαν ἔδιδε τὸ Κράτος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων. Ἐπανελημμένοι ἐγκύκλιοι διαταγαὶ τοῦ Ὑπουργείου ἀφορῶσι τὸ θέμα τοῦτο, μία δ' ἐξ αὐτῶν ἢ ὑπ' ἀριθ. 11498 τῆς 20 Ν)βρίου 1854 ἔλεγε τὰ ἑξῆς : «Ἐπιστήσαντες οὐκ ἐν παρέργῳ τὴν προσοχὴν ὑμῶν εἰς τὰ συμβαίνοντα ἐν ἐνίοις τῶν δημοτικῶν σχολείων, παρατηροῦμεν μὲ λύπην μας, ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐπιμονῆς ἐνίων δημοδιδασκάλων, οἵτινες ἀποκλείσαντες ἅπαξ τῆς σχολῆς αὐτῶν τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ὑπεθρόησαν τὰς ἀπλοϊκὰς τῶν γονέων συνειδήσεις, ὑφορωμένων συστηματικὴν καὶ ἐκ προθέσεως προτίμησιν πρὸς τὰ τῆς θύραθεν καὶ ἑλληνικῆς παιδείας, χορηγεῖται δυστυχῶς ἀφορμὴ εὐπρόσωπος εἰς τὰς τῶν κακεντρεχῶν σπερμολογίας. Σκοπὸν ἔχοντες νὰ ἐπιφέρωμεν εἰς τὴν παροῦσαν τῆς δημοτικῆς διδασκαλίας στάσιν τὴν ἀνήκουσαν διόρθωσιν, συντελεστικώτατον νομίζομεν πρὸς ἄρσιν τῆς περὶ τῆς ὁ λόγος ὑπονοίας . . . τὴν εἰς τὰ δημοσυντήρητα σχολεῖα εἰσαγωγὴν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κατὰ μέρος βιβλίων, τὰ ὅποια ἦσαν καὶ ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ εἶναι ἀκόμη εἰς τὰ πλεῖστα καὶ τῆς ἐντὸς καὶ τῆς ἐκτὸς Ἑλλάδος μέρη ἢ μόνη καὶ πάντοτε τελεσφόρος διδασκαλία τοῦ λαοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐντελλόμεθα ἡμῖν, ἵνα προσδιορίσητε ἰδίως τὸ Σάββατον ἐκάστης ἐβδομάδος καὶ τὴν παραμονὴν ἐκάστης τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἀφρόνως χλευαζομένης παρὰ τῶν δοκησιδῶν

Ὁκταήχου καὶ ἐκ τοῦ ψαλτῆρος καὶ ἐκ τῶν Μηναίων τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰς ἐκάστοτε ἑορτάς, καὶ εἰς αὐτὰ μᾶλλον παρὰ τοὺς Αἰσωπείους μύθους, προγυμνάζοντες ἅπαξ τοῦλάχιστον τῆς ἑβδομάδος τοὺς μαθητὰς ὑμῶν . . . ». Καθὼς προκύπτει ἐκ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης, οἱ διδάσκαλοι, θέλοντες νὰ ἐπιδείξουν γνώσεις, κατέβαλλον μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, παρημέλουν δὲ τὰ θρησκευτικά. Διὰ τοῦτο τὸ Ὑπουργεῖον, ὑπεῖκον εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἣτις ἐδυσφόρει διὰ τὴν ἀτονίαν τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ὀκταήχου καὶ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, ἅτινα μέχρι τοῦ 1830 ἀπετέλουν τὰ μόνα σχεδὸν διδακτικὰ βιβλία. Τὴν ἐγκυκλίον ταύτην σχολιάζοντες οἱ Θ. Δεληγιάννης καὶ Γ. Ζηνόπουλος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ νομοθεσίᾳ των (τόμ. Στ' σελ. 441) γράφουν: «Εἶναι λυπηρόν, ἀλλὰ βέβαιον, ὅτι ἡ κατωτέρα ἐκπαίδευσις παρ' ἡμῖν δὲν φέρει τὸν καθιστῶντα αὐτὴν καὶ πολιτικῶς σώτηριον καὶ κοινωνικῶς ὠφέλιμον χαρακτῆρα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνατροφῆς, οὐδ' ἡ ἀτελῶς καὶ παρέργως γιγνομένη διδασκαλία τῆς κατηχέσεως εἶναι ἀρκοῦσα· διότι ἡ θρησκεία οὔτε σπουδὴ οὔτε ἄσκησις εἶναι, κατὰ τεταγμένας ὥρας ἐπαναλαμβανόμενη, ἀλλὰ πίστις, ἣτις ἵνα ἀσκῆ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἐπιρροὴν καὶ ρυθμίζῃ τὸν βίον τῶν πολιτῶν, δεόν νὰ διατελῇ πάντοτε παροῦσα κατὰ τὸ στάδιον τῆς κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως καὶ συνοδεύῃ τοὺς νέους ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ· ἂν δὲ ἡ θρησκευτικὴ αὕτη ἀνατροφή τοῦ λαοῦ εἶναι ἀναγκάσιστα εἰς πάντα λαόν, ἀποβαίνει ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἡμέτερον, συνειθίσαντα μὲν νὰ τρέφῃται καὶ συντηρῆται ὑπ' αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, εἰς τὴν πίστιν δὲ στηρίζαντα πᾶσαν ἐλπίδα, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀντλήσαντα τὴν δύναμιν τῶν ἀγώνων καὶ τῶν θυσιῶν, δι' ὧν ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἔθηκε τὰ θεμέλια τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως. Ὡς ἔχει νῦν παρ' ἡμῖν ἡ κατωτέρω ἐκπαίδευσις, ἰδίως δὲ ὡς κεῖνται τὰ περὶ δημοδιδασκάλων, ἡ χριστιανικὴ ἀνατροφή τῶν παιδῶν οὐδαμῶς ἐνεργεῖται ὑπ' αὐτῶν, οὐδὲ τὴν προσήκουσαν ἰκανότητα κεκτημένων, οὐδὲ διακρινομένων δυστυχῶς ἐπὶ χρηστῇ διαγωγῇ, ὅπως τοῦλάχιστον παρέχωσιν ἑαυτοὺς ἀγαθὸν μι-

μήσεως παράδειγμα πρὸς τοὺς διδασκομένους παῖδας. Τὴν δὲ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις παντελεῖ ταύτην ἀπουσίαν θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον ἐπιζήμιον ἢ ἀπαιδευσία τοῦ κατωτέρου κλήρου . . . ».

Ὡς Ἑλληνικά ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Καὶ αὐτὰ τὰ ἀλφαβητάρια ἀκόμη περιεῖχον λέξεις ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Φυσικῶς δὲ καὶ ἡ γραμματικὴ ἦτο τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Κατεπονοῦντο λοιπὸν οἱ μαθηταί, ἐκμανθάνοντες κανόνας καὶ τύπους, οἱ ὅποιοι οὐδέποτε θὰ ἐχρησίμευον εἰς αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἐπὶ ζημίᾳ τῶν λοιπῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια ἐλάμβανον μᾶλλον διακοσμητικὸν χαρακτήρα. Τόση ἦτο ἡ ἐπιμονὴ τῶν διδασκάλων εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καθ' ὅλους τοὺς τύπους τῆς, ὥστε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, παρὰ τὴν κρατοῦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προσήλωσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ἠναγκάσθη νὰ ἀπλουστεύσῃ αὐτήν. «Σκοπὸν ἔχοντες, ἔλεγε διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11557 τῆς 24 Ν)βρίου 1854 ἐγκυκλίου του, νὰ λάβωμεν ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν καὶ τὸ περὶ διδακτικῶν βιβλίων, ὅσα ἀπαιτοῦνται πρὸς διδασκαλίαν τῆς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα φοιτώσης νεολαίας, τὸ στοιχειοδέστερον τῶν ὁποίων εἶναι ἡ γραμματικὴ τῆς γλώσσης, προλαμβάνομεν νὰ παραγγείλωμεν ὑμῖν, ὥστε ἐκ τῶν ἐν χρήσει ἤδη γραμματικῶν, ἀδιάφορον ἄχρι τινὸς ὁποῖαν τούτων, νὰ περικλείσητε πρὸς τὸ παρὸν διὰ γραμμῶν, ἐὰν δὲν ἐγκρίνητε μᾶλλον νὰ διαγράψητε ὀλότελα, α) ὅλα τὰ δυϊκὰ τῶν τε ὀνομάτων καὶ ρημάτων· β) ὅλους τοὺς ἀσυναιρέτους ἀμφοτέρων τύπους, περιοριζόμενοι εἰς μόνους τοὺς συνηρημένους, καὶ γ) ὅλους τοὺς Ἀττικοὺς τῶν ὀνομάτων σχηματισμοὺς καὶ μάλιστα τοὺς τῆς β' τῶν ἰσοσυλλάβων κλίσεως, προοδοποιοῦντες τοιουτοτρόπως τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διὰ τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα κριθησομένης καταλληλοτέρας μεταξύ τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ καὶ συνταχθησομένων γραμματικῶν, καὶ ἀπαλάττοντες τοὺς παῖδας ἐκείνους μάλιστα, ὅσοι δὲν ἔχουσι σκοπὸν νὰ διατρέξωσι τακτικῶς τὴν σειρὰν τῶν ἐγκλυκλίων μαθημάτων, τῆς ἀκαίρου ματαιοπονίας πρὸς ἐκμάθησιν τύπων καὶ κανόνων, ὧν οὐδέποτε ἴσως θέλουσι κάμει χρῆσιν». Ἐπί-

σης τὸ διάταγμα τῆς 23 Ἰουλίου 1856, δι' οὗ ἐτροποποιήθη ἐν μέρει ὁ ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ἠθέλησεν ἀπλουστεράν τὴν γραμματικὴν. «Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης—λέγει—διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὀρίζεται ἢ τῆς ἀρχαίας καὶ μόνης, συντεταγμένη ὁμῶς ἐπὶ τὸ ἀπλούστατον, καὶ περιέχουσα μόνους τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος συνήθεις τύπους, ἐκτὸς τῶν δυϊκῶν, τῶν Ἀττικῶν, τῶν εἰς—Μι καὶ τῶν μήπω ἐν χρήσει ἀνωμάλων ὀνομάτων καὶ ρημάτων».

Διὰ τοῦ νόμου ΧΘ' τοῦ 1878 ὠρίσθησαν τὰ ἐξῆς ὡς διδασκτέα μαθήματα ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις: 1) Ἱερὰ ἱστορία καὶ κατήχησις, 2) ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, 3) ἀριθμητικὴ «καὶ αἱ ἀναγκαῖαι εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν χρήσει μέτρων, σταθμῶν καὶ νομισμάτων» 4) πρακτικοὶ ὀρισμοὶ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, 5) στοιχειώδης γεωγραφία (φυσικὴ, μαθηματικὴ καὶ πολιτικὴ), καὶ ἀκριβέστερον γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, 6) στοιχειώδης ἱστορία καὶ ἰδίως ἡ Ἑλληνικὴ, 7) στοιχειώδης ζωολογία, ὀρυκτολογία καὶ στοιχειώδης βοτανικὴ, 8) στοιχειώδης ἀνθρωπολογία, 9) στοιχειώδης φυσικὴ καὶ αἱ ἀναγκαῖαι πρακτικαὶ ὁδηγίαι γεωργίας καὶ δενδροκομίας, 10) γραμμικὴ ἰχνογραφία, 11) φωνητικὴ μουσικὴ καὶ ᾠδικὴ, 12) γυμναστικὴ.

Ἦδη ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶχεν ἐπιδράσει καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης καὶ διὰ τοῦτο ὁ νόμος ΧΘ' ἐστρέψεν ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον τὰ μαθήματα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Περίωρισε τὴν διδασκαλίαν εἰς μόνον τὰ νέα Ἑλληνικὰ καὶ ἠϋξησε τὰ φυσικὰ καὶ μαθηματικά.

Κατὰ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἔπρεπε νὰ διδάσκωνται τὰ κάτωθι μαθήματα: 1) θρησκευτικά, 2) μητρικὴ γλῶσσα, 3) πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, 4) στοιχειώδης γεωμετρία, 5) ἔθνικὴ ἱστορία, 6) γεωγραφία, 7) φυσικὴ ἱστορία, 8) φυσικὴ, 9) ᾠδικὴ, 10) καλλιγραφία, 11) ἰχνογραφία, 12) γυμναστικὴ. Καὶ τὰ νομοσχέδια ταῦτα ἠκολούθησαν τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου ΧΘ', ἐνισχύοντα τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐφηρμοσμένων ἐπιστημῶν καὶ περιορίζοντα τὰ Ἑλληνικὰ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης.

σης. Τούναντίον ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 ἐπανῆλθεν εἰς τὰς πρό τοῦ 1878 ἀντιλήψεις, εἰσαγαγὼν καὶ αὖθις τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Κατ' αὐτὸν εἰς μὲν τὰ πλήρη δημοτικά σχολεῖα ἐδιδάσκοντο τὰ κάτωθι μαθήματα :

1) Ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεία περικοπῶν τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, 2) ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεία ἐκλεκτῶν συγγραφέων τῆς καθωμιλουμένης γλώσσης καὶ γραπταὶ ἐν αὐτῇ ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν, 3) διδασκαλία τῶν στοιχείων τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, 4) ἐρμηνεία μερῶν ἐκ τῶν ὁμαλωτέρων πεζῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, 5) ἀσκήσεις πρὸς λύσιν πολυπλοκωτέρων ἀριθμητικῶν προβλημάτων, 6) διδασκαλία στοιχείων γεωμετρίας, χημείας καὶ φυσικῆς ἱστορίας, μετὰ ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ, τῇ βιομηχανίᾳ, τῇ κτηνοτροφίᾳ τῇ ὑγιεινῇ, 7) σωματικαὶ ἀσκήσεις. Εἰς δὲ τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα: α) ἡ ἀνάγνωσις καὶ πραγματογνωσία, β) ἡ γραφή, γ) ἡ ἀριθμητικὴ, δ) στοιχειώδης ἱερὰ ἱστορία καὶ κατήχησις, ε) στοιχεῖα Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, στ) γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, ζ) περικοπαὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Μαθήματα δηλ. ὅπως διάφορα ἀπὸ τὰ διδασκόμενα εἰς τὰ πλήρη. Ἄλλη ἐκπαίδευσις εἰς τὰ μὲν, ἄλλη εἰς τὰ δέ.

Τοῦ 1899 τὰ νομοσχέδια προσεπάθησαν νὰ δώσουν εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν πλέον πρακτικὰς καὶ συμφώνους πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς κατευθύνσεις. Συμφώνως πρὸς ταῦτα εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα θὰ ἐδιδάσκοντο τὰ ἐξῆς μαθήματα: 1) θρησκευτικά, 2) ἑλληνικὴ γλῶσσα, 3) πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, 4) στοιχειώδης γεωμετρία, 5) ἐθνικὴ ἱστορία καὶ τὰ σπουδαιότατα τῆς παγκοσμίου, 6) τὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα τοῦ συνταγματικοῦ πολίτου μετὰ στοιχείων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ καταστιχογραφίας, 7) γεωγραφία, 8) φυσικὴ ἱστορία, 9) φυσικὴ καὶ χημεία, 10) ὥδική, 11) καλλιγραφία, 12) ἰχθυογραφία, 13) γυμναστικὴ, 14) στοιχειώδεις γνώσεις τῆς γεωπονίας, κηπουρικῆς, δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας, μελισσοκομίας καὶ ἐμπορίας, 15) στοιχειώδεις γνώσεις τεχνολογικαί, 16) χειροτεχνία καὶ 17) ἐργόχειρα διὰ τὰ θέληα. Ἐννοεῖται, ὅτι τὰ μαθήματα ταῦτα θὰ ἐδιδάσκοντο εἰς ἀμφοτέρους